

HORATIUS ÉS AZ ARANY KÖZÉPSZER

RITÓÓK ZSIGMOND
ELTE, Latin Tanszék

Az *Ódák* második könyvének 10. ódája Horatiusnak egyik legismertebb költeménye, de egyben talán a leginkább félreértett is. Csak a magyar irodalomra gondolva, akár Rimay, akár Orczy Lőrinc átköltését nézzük, a hangsúly arra esik, hogy – Orczyt idézem –:

*A szalmás al-házban találsz nyugodalmat,
De fényes udvarban lelsz csak aggodalmat.*

Vagyis hogy az ember kerülje a gazdagságot, érje be kevéssel, mert – ahogy Rimaynál olvassuk –:

*Magasra ne hágjon, ki nem tud röpködni,
Mert mikor az tetőn akarna leülni
IKezd ág romlásától halálba merülni.*

Még Berzsenyi is ilyen szellemben utal az ódára *A jámborság és középszer* c. költeményében. Voltak idők, mikor meg éppen a megalkuvás dicséretét érezték ki a költeményből, mintha nem ugyanaz a költő írta volna, aki ezt írta: „Az igaz és szándékához ragaszkodó férfit sem a ferde dolgokat parancsoló polgártársai tüze, sem a fenyegető zsarnok arca nem rendíti meg...”¹ – Lássuk azonban a költeményt!

*Rectius vives, Licini, neque altum
semper urgendo, neque, dum procellas
cautus horrescis, nimium premendo*

---

¹*Ódák*, 3, 3, 1-3. Arany János fordításában: „Szándéka-taró férfit és igazt / Sem rosszra készítő honnosi vad heve, / Sem rátörő kényúrnak arca / Lelki zavarba nem ejt...” – Vörösmarty fordításában: „A változatlan férfi erős szívét / Meg nem zavarja semmi gonosz tanács, / Sem a tyrannak lángra gerjedt / Dölyfe...” Érdemes volna egyszer a két fordítást stílárisan elemezni...

litus iniquum.

*Auream quisquis mediocritatem
diliget, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.*

*Saepius ventis agitur ingens
pinus, et celsae graviore casu
decidunt turres, feriuntque summos
fulgura montes.*

*Sperat infestis, metuit secundis
alteram sortem bene praeparatum
pectus: informis hiemes reducit
Iuppiter, idem
submovet; non si male nunc et olim
sic erit: quondam cithara tacentem
suscitat Musam, neque semper arcum
tendit Apollo.*

*Rebus angustis animosus atque
fortis adpare, sapienter idem
contrahes vento nimium secundo
turgida vela.*

Szabó Lőrinc fordítása (lásd a Függelékben) nagyon szép, de mint minden kitűnő fordítás önálló műalkotás, és aszerint értelmezendő: az eredeti nem mindenben értelmezhető a fordítás alapján. Ezért, mivel a latin költeményt kívánom elemezni, s nem a magyart, tudva, hogy ez kegyetlen dolog, s a hajdani Aczél-puskák „szószerinti fordításainak” színvonalára fog emlékeztetni,² kénytelen leszek lehetőleg szó szerinti fordítást adni. Íme az első két versszak:

² A fiatalabbak kedvéért és a félreértések elkerülése végett mondom, hogy a húszas években, mikor még minden gimnáziumban nyolc évig és nagy óraszámban tanították a latint, a jó üzleti érzékkel megáldott Aczél Dezső sorozatot indított az iskolában olvasott latin szövegekből való készülés segítésére. Ezek tartalmazták a szóban forgó szövegek szószerintét, „szószerinti és magyaros fordítását”. A szószerinti fordítások bizony – éppen a szószerinti pontosság miatt – olykor csikorogtak. A tanulók persze a világoskék borítású füzetkéket közönséges puskaként használták, hiszen olcsóságuk miatt akár lapokra szétszedve és a könyvbe rejtve is használhatók voltak.

Helyesebben (egyenesebben) fogsz élni, Licinius, nem törekedve mindig a mély tengerre, sem, miközben óvatos emberként félsz a viharoktól, nem tapadva nagyon a zátonyos parthoz. Aki az arany középszert választja, biztonságban ment marad a rozoga kunyhó mocskától, józanul ment marad az irigylendő palotától.

A két versszak felépítése azonos. Mindkettő valami pozitívummal kezdődik, amit két negatívum követ, melyek tartalmilag ugyan ellentétesek (mély tenger – sziklás part, rozoga kunyhó – irigylendő palota), de egyaránt kerülendő. Ez az „egyaránt” jut kifejezésre a kifejezések párhuzamosságában (nem törekedve – nem tapadva, ill. ment marad; – ment marad; a verssor ugyanazon helyén). Mindkét versszak egyaránt statikus jellegű: mind a nyelvtani formák (futurum gnomicum, gerundiumok) mind a jelentés (mindig, ment marad) tartós, nem-változó állapotot érzékeltet: a világ és benne az ember magatartása változatlanok látszik.³

A harmadik versszakban azután hirtelen minden megváltozik, éspedig egyre viharosabban.

Gyakrabban mozgattatik [passivum] a szelek által a hatalmas fenyő, súlyosabb eséssel zuhannak [történés] a tornyok, és a magas hegyekre (a hegyek tetejére) sújt le a villám.

A dolgok nem maradnak változatlanok, minél hatalmasabbak, annál hevesebb változásoknak vannak kitéve. A nyugalmi állapot csak átmeneti, miközben a felszín nyugodtnak és kiegyensúlyozottnak látszik, a mélyben feltartóztathatatlan változás megy végbe, mint ahogy az oly statikusnak látszó első versszakokban is a sorok értelmileg egymásba folynak, sehol nincs a sorok végén értelmi szünet, és mint ahogy a viharos harmadik

³ Az első versszak Szabó Lőrinc fordításában sokkal mozgalmasabb, mint az eredeti: „ostrom”, „gyors szelek”, igei állítmányok a névszói szerkezetek helyett; a második versszakban elvész a *diligít*, helyette azonban egy másik kép van: az „arany közép” az, mely a könnyen félrebillenő egyensúlyt megőrzi, és Szabó pontosan ismétli a vers azonos helyén a *caret*-ot visszaadó ‘nem nyomorítja’ kifejezést, ami a párhuzamosság miatt fontos, bár a ‘nem nyomorítja’ erősebb kifejezés, mint a nyugodtabb *caret*. – A ‘középszer’ talán mint Berzsenyi-szó él, de már Földi János így fordítja 1789-ben, és Versegi is 1806-ban.

versszak is – mint a párhuzamos hérodotosi ill. lucretiusi hely mutatja⁴ – a látszólag oly nyugodt második versszak egy szavát (*invidenda* = irigylendő) bontja ki: a fényes csarnok azért látszik irigylésreméltónak, mert hatalmas és pompás, de minél irigylésreméltóbb, annál biztosabb a romlása.

A negyedik versszakban megint megjelenik a párhuzamosság. De milyen más ez, mint az elején!

Reméli, mikor kedvezőtlen, féli, mikor kedvező [a helyzet] a sors megváltozását a jól felkészített szív...⁵

Az első két versszakban a párhuzamos tagok statikus ellentétet fejeznek ki, a külső világ egy állapotát: tengermély és parti szirt, nyomorúságos kalyiba és pompázatos palota, s ezek közt az arany középszer, amelyet az embernek választani kell. A negyedik versszakban a külső világ és a belső világ közti ellentét – melyet az első két versszak éppen csak pedzett, s amely éppen a változóság miatt jött létre – ki van bontva: a sormetszet az első sort két félre metszi, amelyek közt és amelyen belül ellentét feszül: remény és balsors, félelem és jósors – és a szüntelen változás tudata. Az értelem itt sem áll meg a sorok végén, ez azonban nemcsak annak ábrázolására szolgál, hogy a párhuzamos-komplementáris ellentétek folytonos változásban jelennek meg, hanem annak kiemelésére is, hogy minek jut a döntő szerep az egész folytonos változásban: a *pectus*-nak, a szívnek.⁶

Így folytatódnak szünet nélkül tovaáradva a változás példái, nem tartva szünetet még a versszak végén sem, de nem akárhogy:

⁴ Hérodotos 7, 10, 5; Lucretius 5, 1131-2.

⁵ Ha az *infestis*-t ill. *secundis*-t csonka abl. abs.-nak értelmezzük; talán okhatározónak ('mivel') is felfogható, ami által az ellentét még élesebb lesz.

⁶ Vö. Borzsák I. kommentárjában a helyhez adott megjegyzését (Horatius: *Ódák és epódoszok*, Budapest 1975, 225. o.). A *pectus* szó teljes jelentésbeli gazdagságát a „szív” legfeljebb megközelíti (talán az ilyen szerepkörben ma már kissé archaikusan ható „kebel” jobb volna), mindenesetre nemcsak érzelmi, hanem értelmi központ jelentése is van. A szónak új sorba való átvitelét megtartja Szentjóni Szabó László, és – talán egyedül – a versszak első sorának tömör ellentétességét is: „Tart mikor boldog, de reményl, ha szenved / A nemes lélek...” – az ő fordításában viszont elvész a „sorsfordulat”, ami által a félelem ill. remény indoklás nélkül marad.

... a formátlan teleket visszahozza Iuppiter, ugyanő viszi is el. Ha most rossz, nem lesz majdan így: időnként lantjával a hallgató Múzsát felkelti, s nem mindig íjat feszít Apollo.

A költő, mindjárt az első igével, nemcsak a változást fejezi ki, hanem annak jellegét is: a formátlan teleket visszahozza Iuppiter. A tél, a rút, tehát egyszer itt volt, most nincs itt, de csak egy időre: Iuppiter visszahozza (és persze újra el is viszi). A változás nem egyszeri, jó és rossz szüntelen hullámmzásban váltja egymást, mint a költeményben: a tél itt volt (rossz), most nincs itt (jó), vissza fog jönni (rossz). Iuppiter megint elviszi (jó), ha most rossz is, majd egyszer minden jó lesz; lehet hogy a Múzsák hallgatnak (rossz), Apollo majd felkelti őket (jó). Az utolsó példában a jó és rossz megint egymásba fonódik, mint a 'visszahozza' igében: a Múzsák hallgat, időnként azonban ez a hallgatás megszakad (ismétlődőleg jó), de közben megint elhallgat (ismétlődőleg rossz), hiszen Apollo felkelti őt időnként (ismétlődőleg jó), s nem mindig íjat feszít (tagadott tagadás, mely szintén ismétlődik: az íjfeszítés – ismétlődőleg – rossz, de ez a rossz sem mindig áll fenn). A változásoknak ebben az áradatában is van azonban valami, ami nem változik: Iuppiter majd ezt, majd azt teszi, de ő marad ugyanaz: *Iuppiter* (a versszak, de nem az értelem végén)⁷ *idem*; Apollo hol ilyen, hol olyan, hol pestissel veri a görögöket, mint az *Iliász* első énekének elején, hol lantot penget az istenek lakomáján, mint ugyanazon ének végén, de mindig ugyanaz az isten marad.

Végül, az utolsó versszakban visszatér a negyedik versszak párhuzamossága: az ember viselkedjék valahogyan ellentétben a körülményekkel. Míg azonban ez a viszony ott csak passzív reménykedésben vagy félelemben nyilvánult meg, az utolsó versszakban minden tevékenységgé, cselekvéssé, aktív ellensúlytartássá válik:

A szorongató körülmények között mutatkozz bátornak és merésznek, de ugyancsak te (*idem*!) bölcsen vond össze nagyon is kedvező szélről dagadó vitorláidat.

A negyedik versszakban egy tény volt általánosságban megfogalmazva, itt sürgető személyes intelem szólal meg. Visszatér az első versszak hajós képe

---

⁷ Nem tudom, észrevette-e valaki Szabó Lőrinc előtt, hogy ez itt fontos, és merte-e így visszaadni.

is. Míg azonban ott nyelvtan és értelem az állapotszerűséget fejezte ki, itt egy mindig másképp, mindig az adott körülményekkel szembeszegülő, más-más módon megnyilvánuló magatartásról van szó.

A tudós kommentárok, mint a bevezetőben említett költők, többnyire azt hangsúlyozzák, hogy „a költő az ellentétpárnak inkább csak az egyik elemét emeli ki”, azt, hogy nem kell túlságosan nagyra törni, ha el is ismerik, hogy a költemény második felében arról is szó van, hogy „a szorongatott helyzetben a tetterő, a szerencsében a bölcs önmérséklet vezet fel és le a *mediocritas*-hoz”.⁸ A Horatius előtti irodalomban természetesen számos hely van, mely valóban csak az egyik oldalról szól, mely csak óv a túlságos nagyratöréstől, ill. amely a költőhöz hasonlóan vigasztal és bátorít a balsorsban.⁹ Az elemzésnek talán sikerült bebizonyítani, hogy a költő számára kezdettől az volt a fontos, hogy ne csak az egyik, hanem mindkét oldalt tekintetbe vegyük. Azután míg a korábbi megnyilatkozások csak egyszeri változásokról beszélnek, és így intenek vagy vigasztalnak, Horatius a változásról mint szabályszerűen, ritmikusan visszatérőről szól. Ennyiben Archilochos egy híres költeményéhez kapcsolódik, mely az emberélet ritmusát említi, éspedig nemcsak tartalmát tekintve, hanem némileg formai szempontból is: Archilochosnál is hasonló párhuzamos szerkezetek figyelhetők meg, mint Horatiusnál, ő is hasonló áthajlásokat alkalmaz, mint Horatius.¹⁰

Érdekesebbek azonban a különbségek. Archilochosnál a hangsúly a „nem túlságosan”-ra esik: arra inti lelkét, hogy az örömben örüljön, a bánatban bánkódjék, de ne nagyon. A feszültség tehát a mérsékelt és a mértéktelen között áll fenn. Nem így Horatius. A mérték gondolata természetesen nála sem hiányzik, a középpontban azonban az a feszültség áll, mely a szív (belső) és a körülmények (külső) között áll fenn. Reméli a kedvezőtlen, s féli a kedvező körülmények között a sors megváltozását... Két, két elemből álló párhuzamos tag itt is, Archilochosnál is. Míg azonban

⁸ A. Kiessling – R. Heinze: *Quintus Horatius Flaccus, Oden und Epoden*, Berlin 1917, 215. o.

⁹ Hérodotos 7, 10, 5; Lucretius 5, 1132; ill. Sophoklés: *Élektra* 916-7; Theokritos 4, 41-3 stb. Sokféle egyéb példa: H. P. Syndikus: *Die Lyrik des Horaz*, Darmstadt 1972, 398 skk.

¹⁰ Archilochos fr. 128, West. A versre Lucilius is utal, fr. 720, Krenkel. Vö. még a Theognis-versgyűjtemény egyes helyeit: 355 skk. 591 skk. stb.; Cicero: *A kötelességekről* 1,90. Negatív formában egy epikurosi gnóma is hasonlóan mond: „Az alacsony lélek felfuvalkodik a kedvező körülmények között, a szerencsétlenségben meg összeomlik” (fr. 201, Arrighetti).

Archilochosnál az elemek egymással megegyeznek, Horatiusnál ellentétben állnak: a *pectus* (szív) éppen ellenkezőleg viselkedik, mint ahogyan az várható volna, mert tisztában van azzal, hogy a látszat csal, az emberek azt irigylik, ami majd romlásba dönti őket. A különbség nem véletlen. Archilochos számára az ember a napnak alávetett, *ephēmeros* lény, aki aszerint viselkedik, hogy milyen napot hoz fel rá Zeus.¹¹ Horatius ezzel szemben azt hirdeti, hogy az „igaz és szándékához hű férfit [...] szilárd elhatározásában nem rendítheti meg a mennykövező Iuppiter nagy keze”¹² sem. Szerinte az ember képes belső szabadságát megőrizni, s nem kell a körülmények, a „szükségyszerűség” szolgátságába süllyednie. „A szükségyszerűség rossz, de nem szükségyszerű, hogy a szükségyszerűségnek alávetve éljünk” – mondja Epikuros.¹³ Ennek a belső szabadságnak a jellege természetesen mindig a körülményekkel való kölcsönhatásban van, a *pectus* mindig „szétfeszülő összhangban” van a külvilággal.

A külvilág azonban szüntelen hullámzik (az emberélet archilochosi ritmusát Horatius a képekkel fejezi ki), és az embernek a középszerben ebben az örökké változó világban kell megtalálnia. Hogy a „közép” gondolata Horatiusnál a *peripatos*ból ered, közismert. Nem árt azonban Aristotelés szövegét egy kicsit közelebről is szemügyre venni:

A túlzást és a hiányosságot minden ember kerüli, ellenben a „közép”-et keresi, s mindig ezt választja; de persze nem éppen a kérdéses dolognak pontosan vett közepét, hanem a maga szempontjából értelmezett közepét... Megijedni, nekibátorodni, megkívánni, megharagudni, megszánni – általában örülni és bánkódnival lehetséges a kellő mértéknél jobban is, kevésbé is, csak hogy persze mind a kettő helytelen; ha ellenben mindezt akkor tesszük, *amikor*, ami *miatt*, akikkel *szemben*, ami *célből*, s *ahogyan* kell, ez jelenti a „közép”-et, azaz a leghelyesebb magatartást, s éppen ebben áll az erény... Az erény bizonyos értelemben középhatár, amennyiben ti. a „közép”-et igyekszik eltalálni... Az erény tehát olyan magatartás, mely

¹¹ Fr. 131, West; H. Fraenkel: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*, New York 1951, 185-186. o.

¹² *Ódák* 3, 3, 1-4.

¹³ *Gnomologium Vaticanum* 9.

választáson alapul, s mely annak a magunkhoz mért középhatárnak a megtartásában nyilvánul, melyet gondolkodással állapítunk meg, úgy, ahogy ezt az okos ember szokta megállapítani.¹⁴

A közép tehát Aristotelés szerint az embernek a környező világhoz való viszonyától függ, s ha így vizsgáljuk, a közép is valami változó. Ez az éppen, amiről Horatiusnál szó van. Ahhoz, hogy az ember a középet, az arany középszert megtalálja, megfontolás alapján, józanul (*sobrius*), nem érzelmi alapon, választania kell (*diligit*), minden helyzetben másképp. Hol ilyennek, hol olyannak kell mutatkoznia, s mégis mindig ugyanannak maradnia, bátran és ugyanakkor bölcsen mindig ugyanannak, mint ahogy Iuppiter is hozza és viszi a telet, de mindig ugyanaz, s ahogy Apollo is ugyanaz, akár lantot penget, akár íjat feszít. Az elv változatlan, helyesen élni csak úgy lehet, hogy az ember a *mediocritas*-t választja, mint azt a statikus első versszakok leszögezik, az egyáltalán nem változatlan világban azonban mindig másképp, mindig változóan kell azt alkalmazni.

Ez vajon a megalkuvást, a meghunyászkodást jelenti? Nem forradalmi magatartást, ez bizonyos, bár talán Horatius helyzete sem volt forradalmi. De jelenti a személyes, belső szabadság követelését, a belső szabadságét, akkor is, ha a külsőn változtatni az egyénnek nem áll módjában. Jelenti a mértéktartó visszahúzódást egy bizonyos pontig, de semmi áron nem tovább, még ha rászakad is valakire a világ.¹⁵ Jelenti azt a magatartást, hogy az ember a körülményeket tekintetbe véve, azoktól magát mindig függetleníti. Ez nem valami elvtelen ide-oda lavírozgatást jelent, hanem éppen a *recte vivere*-t: egyenesen élni (képletes) helyi és erkölcsi értelemben, a boldogság értelmében. Horatius is tudta, amit Epikuros mondott, hogy „nem lehet kellemesen élni anélkül, hogy megfontoltan, becsületesen és igazságosan élnénk, sem megfontolással, becsülettel és igazságossággal élni, anélkül, hogy kellemesen élnénk”.¹⁶ Ez volt Horatius

¹⁴ Aristotelés: *Nikomachosi ethika* 1106b 5 – 1107a 2 (kihagyásokkal); Szabó M. fordítása (csekély változtatással).

¹⁵ *Ódák* 3, 3, 6-7. Vörösmarty fordításában: „Ő bátran áll még a világnak / Egybezavart düledéki közt is”; Arany fordításában: „Mind e világ bár rászakadjon / Ót remegéstelen éri romja.”

¹⁶ A Menoikeushoz írt levélből: Diogenés Laertios 10, 132, Sárosi Gy. fordítása.

filozófiája, ezt akarta életében megvalósítani, s talán ezért helyezte ezt a költeményt az *Ódák* középső könyvének közepére.

Függelék. A vers Szabó Lőrinc fordításában:

Jobban jársz, Licíniusom, ha nem törsz
folyton a nyílt tengerek ostromába
s gyors szelektől tartva nem óvakodsz a
parti hegyekhez.

Akinek szívében arany közép tart
súlyegyent, azt nem nyomorítja rozzant
putri szennye, nem nyomorítja bántó
udvari pompa.

Égverő fenyvek sudarát sűrűbben
rázza fürgeteg, recsegőbb robajjal
dől a nagy torony s a hegyek legormát
sújtja a villám.

Jót remél a vészben, a jóban ismét
fordulattól tart az előrelátó
szív. Ahogyan meghozza a tél haragját
Juppiter, épp úgy

űzi is. Nem lesz, ami rossz ma, nem lesz
folyton az. Ha hallgat a Múza, olykor
lanttal ébreszti, s nyilait nem ontja
mindig Apollo.

Álld helyed bátran, ha szorít a sors, és
légy szilárd; viszont, okosan, magad vond
össze, hogyha kedvez a szél tulontúl
büszke vitorlád.